WORLD POLITICS

Homepage: https://interpolitics.guilan.ac.ir/

Print Issn: 2383-0123
Online Issn: 2538-4899

The Ontology of the World Order Transformation: A Theoretical Approach

Seyyed Jalal Dehghani Firouzabadi Corresponding Author, Professor of International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: dehghani@atu.ac.ir

Firuzeh Radfar Assistant Professor of Political Science, Payame Noor University, Tehran, Iran. Email: f.radfar@pnu.ac.ir

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Article history:
Received 2025/3/16
Accepted 2026/9/23
Published Online 2026/5/21

ABSTRACT

This article seeks to answer this question: What are the causes and factors of theoretical disagreements about the nature of change and transformation of the global order? The answer to this question is the main claim that these disagreements arise from different definitions and perceptions of the concept and nature of change and transformation, on the one hand, and different conceptualizations and formulations of what and how global order and its change and transformation are, on the other. In fact, this theoretical dispute is about the ontology of global order and the nature of its change and transformation. Each theory of international relations conceptualizes and defines change and transformation of the global order based on one of its pillars and dimensions; Whereas, the change and evolution of the world order has an endogenous, multi-element and multidimensional nature. Understanding and explaining the change and evolution of the world order requires recognizing its endogenous nature and its composite nature. Therefore, the main purpose of the article is to analyze the ontology of the change and evolution of the world order with a qualitative method based on reasoning and inference and collecting data in the form of a library study..

Cite this Article: Dehghani Firoozabadi, S. J. and Radfar, F. (2026). Ontology of of World Order Change and Transformation: A Theoretical Approach. *World Politics*, *14*(4), 75-101. doi: 10.22124/wp.2025.29839.3476

© Author(s)
Publisher: University of Guilan
DOI: 10.22124/wp.2025.29839.3476

1. Introduction

The transformation of the world order represents a long-lasting debate in international relations. Since the end of the Cold War, particularly following the dissolution of the Soviet Union and the collapse of the Bipolar World Order in 1991, questions concerning the nature and trajectory of the world order transformation have gained further significance. The post–Cold War era has been marked by profound uncertainties regarding the structure, processes, and dynamics of the world order. Therefore, it is essential to evaluate the issue of transformation to a central theme in both theoretical and political debates.

Despite its prominence, however, the study of the transformation of the world order remains greatly contested. Scholars disagree not only over the meaning and ontology of "change" itself but also over the conceptualization of the world order and the mechanisms whereby it evolves. These divergences have given rise to multiple, and at times mutually contradictory, interpretations of what constitutes the world order transformation. Therefore, the debate reflects deeper ontological divides among major theoretical traditions in international relations, ranging from neorealism and neoliberal institutionalism to the English School and constructivism.

3. Theoretical Framework

Due to its inherently multidimensional characteristics, the ontology of the world order transformation is examined in this study through an analytical eclecticism that integrates four major theoretical perspectives: neorealism, neoliberalism, the English School, and constructivism.

From the standpoint of neorealism, the world order transformation is primarily defined in terms of structural shifts within the international system, particularly alterations in its polarity. Accordingly, the transformation of the world order is essentially synonymous with power transitions among the major powers. However, other theoretical approaches within international relations critique this conceptualization as excessively reductionist and one-dimensional, insofar as it may confine systemic transformation solely to structural and material alterations in the distribution of capabilities.

In contrast, neoliberal institutionalism emphasizes that, beyond material power shifts, the world order transformation also entails alterations in institutional arrangements and patterns of interaction within the international system. Moreover, the English School advances this argument further by highlighting not only secondary, super-structural institutions—central to neoliberal analysis—but also the fundamental, primary institutions that underpin the very constitution of international society.

Finally, constructivism approaches the world order transformation from a normative and ideational perspective. For constructivists, systemic change occurs when intersubjective ideas, shared knowledge, and the prevailing cultural underpinnings

of the international system are redefined and transformed. As a result, the evolution of norms and collective understandings among international actors can constitute the primary mechanism driving the world order transformation.

2. Methodology

This study aims to elucidate and critically interrogate the ontology of change and transformation in the world order from the perspective of four principal theories of international relations. For this purpose, a descriptive-interpretive methodology is employed to delineate the conceptualizations and ontological premises of the world order transformation as articulated within each theoretical approach. Furthermore, a rigorous logical reasoning and inferential analysis is then conducted to systematically derive and interpret the underlying drivers and causal dynamics of such transformations. The qualitative evidence underpinning this inquiry is drawn from an extensive and critical review of the research literature and bibliographical references..

4. Results and Discussion

Given the inherently multifaceted and multidimensional nature of the world order, its transformation can be defined as the process of change encompassing the normative, institutional, structural, and agential foundations of the existing order across the security, political, and economic domains—or in some cases, affecting only certain pillars or dimensions. Therefore, two principal types of world order transformation can be distinguished: comprehensive and partial. In addition, a comprehensive transformation of the world order occurs when all four pillars—*i.e.*, structural, institutional, normative, and agential—alongside the three domains of security, politics, and economics, are changed fundamentally and simultaneously. By contrast, a partial transformation emerges when only some pillars within specific dimensions of the world order are altered. The intensity and pace of the order change may also vary considerably. In other words, transformation may be sudden, radical, and revolutionary, leading to the collapse of the existing order, as exemplified by the termination of the bipolar system following the dissolution of the Soviet Union. Furthermore, the world order typically evolves through gradual and evolutionary transformation, whereby change occurs incrementally over time rather than through an abrupt systemic rupture.

.

5. Conclusion

Since the world order ensues from the distribution of power, interests, principles, rules, institutions, treaties, ideas, norms, intersubjective values, and shared knowledge, it inevitably undergoes transformation when each of these foundations changes. Undoubtedly, alteration in any of the four main pillars—*i.e.*, units, norms, structures, and institutions—can, to varying degrees, cause shifts in the world order.

Thus, when the nature of units, norms, structures, institutions, and rules changes, the global order itself is reconfigured.

As a result, several developments stand out as the key drivers of the world order transformation: the rise of extreme nationalism and ethnic movements; the growing influence of non-state players; the economic growth of developing countries; the emergence of new and powerful state players; technological advancements; the proliferation of nuclear weapons; the spread of radical ideologies and new discourses; and the expansion of regional cooperation and integration. Collectively, these factors demonstrate that alterations in one or more of these domains can inevitably lead to the reconstitution of the world order.

Overall, the world order transformation occurs whenever there are fundamental shifts in: (1) the major units of the world order that contribute to the governance and international agency; (2) the foreign policy goals pursued by states and global players in their interactions; (3) the nature, elements, and instruments of power, as well as the dominant discourses of power; (4) the intersubjective ideas and shared knowledge among international actors; (5) the behavioral rules that construct their interactions; and (6) the prevailing patterns of interaction among these players. Together, these elements constitute the essential foundations, the alteration of which leads to the transformation of the world order.

..

Keywords: Order, Polarity, Norms, Rules, Structure, Ontology, Power, Neorealism, Liberalism, Constructivism, English School

.

..

سیاست جهانی
شاپا چاپی: ۰۱۲۳-۲۳۸۳
شاپا الکترونیکی: ۴۸۹۹-۲۵۳۸
Homepage: https://interpolitics.guilan.ac.ir/

هستی‌شناسی تغییر و تحولِ نظم جهانی: رویکردی نظری

سید جلال دهقانی فیروزآبادی نویسنده مسئول، استاد گروه روابط بین الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
رایانامه: dehghani@atu.ac.ir
فیروزه رادفر استادیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
رایانامه: f.radfar@pnu.ac.ir

درباره مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها:
نظم،
قطبیت،
هنجار،
قواعد،
ساختار.

تاریخچه مقاله
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۲/۲۰

چکیده

مجادلات و مناظرات نظری پردامنه ای در باره تغییر و تحول نظم جهانی در دانش روابط بین الملل شکل گرفته است. به‌گونه‌ای که، تعریف‌ها و تلقی‌های متفاوت و حتی متعارضی از تغییر و تحول نظم جهانی ارائه می‌شود. این اختلاف‌نظر معلول چیست؟ در پاسخ این پرسش، ادعا و استدلال اصلی این مقاله آن است که این اختلاف‌نظرها، از مفهوم‌پردازی و صورت-بندی متفاوت از نظم جهانی و پیرو آن چیستی و چگونگی تغییر و تحول آن نشأت می‌گیرد. در واقع این مناقشه نظری برسر هستی‌شناسی نظم جهانی و تغییر و تحول آن است. هریک از نظریه‌های روابط بین‌الملل، تغییر و تحول نظم جهانی را برپایه یکی از ارکان و ابعاد آن مفهوم‌بندی و تعریف می‌کند؛ درحالی‌که، تغییر و تحول نظم جهانی، ماهیتی چندرکنی و چند-بعدی دارد. تفهم و تبیین تغییر و تحول نظم جهانی، مستلزم شناخت ماهیت و سرشت مرکب آن است. ازاین‌رو، هدف اصلی مقاله، هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی است...

استناد به این مقاله: دهقانی فیروزآبادی, سیدجلال و رادفر, فیروزه . (۱۴۰۴). هستی‌شناسی تغییر و تحولِ نظم جهانی: رویکردی نظری. سیاست جهانی, ۱۴(۴), ۷۵-۱۰۱. doi: 10.22124/wp.2025.29839.3476

© نویسنده(گان)

ناشر: **دانشگاه گیلان**

مقدمه

تغییر و تحول نظم جهانی، یکی از مهم‌ترین موضوعات و مسائل نظری و عملی در روابط بین‌الملل بوده است. این مسئله، به‌ویژه پس از فروپاشی شوروی و پایان نظم دوقطبی در سال ۱۹۹۱، به‌صورت یک موضوع کانونیِ روابط بین‌الملل درآمد. اما، به‌رغم رواج و رونق این بحث در مطالعاتِ نظری روابط بین‌الملل، در مورد معنا، مفهوم، ماهیت، سازوکار، فرایند و نیروهای ایجادکننده و پیشبرنده‌ی تغییر و تحول نظم جهانی اتفاق‌نظر وجود ندارد. اختلاف بر سر مفهوم و ماهیت تغییر و تحول، ازیک‌سو، و مفهوم‌پردازی و صورت‌بندی متفاوت از چیستی و چگونگی نظم جهانی و تغییر و تحول آن، ازسوی‌دیگر، در کانون این جدال نظری قرار دارد. به‌گونه‌ای که، تعریف‌ها و تلقی‌های متفاوت و حتی متعارضی از تغییر و تحول نظم جهانی ارائه می‌شود. نوواقع‌گرایی، تغییر و تحول نظم بین‌المللی را برحسب تغییر ساختار نظام بین‌الملل به‌معنای قطبیت آن تعریف و تلقی می‌کند؛ تغییر نظم بین‌المللی به‌معنای انتقال قدرت در نظام بین‌الملل است. سایر نظریه‌های روابط بین‌الملل، این تعریف از تغییر و تحول نظم بین‌المللی را تک‌بعدی و تقلیل‌گرا می‌دانند. چون، تغییر و تحول نظم جهانی صرفا به بعد ساختاری و قطبیت آن محدود و منحصر نمی‌شود. نولیبرالیسم، علاوه‌بر تغییر ساختار مادی قدرت بر تغییر نهادی و الگوی تعامل در نظام بین‌الملل تأکید می‌ورزد. مکتب انگلیس، افزون بر نهادهای روبنایی و درجه دومی که نو لیبرال‌ها لازم می‌دانند، تغییر بنیادین نهادهای اولیه و زیرین نظم بین‌المللی را برجسته می‌سازد. سازه‌انگاری، تغییر و تحول نظم جهانی را برحسب تغییر هنجاری نظام بین‌الملل تعریف می‌کند. نظم بین‌المللی زمانی تغییر می‌کند که ایده‌های بیناذهنی و دانش مشترک کنشگران بین‌المللی و فرهنگ حاکم بر نظام بین‌الملل دستخوش تغییر و تحول گردد.

براین‌اساس، این پرسش پیش می‌آید که: علل و عوامل اختلاف‌نظر نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل در مورد تغییر و تحول نظم جهانی کدامند؟ در پاسخ به این سوال اصلی، در این مقاله، ادعا و استدلال می‌شود که این اختلاف‌نظرها، از تعریف و تلقی متفاوت نظریه‌ها از مفهوم و ماهیت تغییر و تحول، ازیک‌سو، و مفهوم‌پردازی و صورت‌بندی متفاوت از چیستی و چگونگی نظم جهانی و تغییر و تحول آن، ازسوی‌دیگر، نشأت می‌گیرد. هریک از نظریه‌ها، تغییر و تحول نظم جهانی را برپایه یکی از ارکان و ابعاد آن مفهوم‌بندی و تعریف می‌کند؛ درحالی‌که، تغییر و تحول نظم جهانی، ماهیتی چندرکنی و چندبعدی دارد. تفهم و تبیین تغییر و تحول نظم جهانی، مستلزم شناخت

ماهیت و سرشت مرکب و چندوجهی آن است. ازاین‌رو، برای رفع این ابهام مفهومی و نظری، هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی ضرورت می‌یابد. موضوع مطالعه این مقاله، تبیین تغییر و تحولِ ماهوی و درونزاد نظم جهانی به‌معنای پویش‌های درونی آن است؛ درحالی‌که بیشتر منابع موجود تغییر و تحول نظم جهانی را امری برونزاد از پویش‌های درونی آن، یعنی معلول علل و عوامل خارجی دانسته و بررسی می‌کنند. هدف اصلی، تبیین چیستی خود مفهوم تغییر و تحول نظم جهانی به‌معنای تدریجی و تکاملی یا فوری و فاحش، ازیک‌سو، و ابعاد و وجوه مختلف آن، ازسوی‌دیگر، است. بنابراین، هدف اصلی مقاله، هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی است.

هستی‌شناسی، به‌معنای چیستی و چگونگی، تغییر و تحول نظم جهانی در دو بخش و نه گفتار بررسی می‌شود. در نخستین بخش، پس از پیشینه پژوهش، ارکان تغییر و تحول نظم جهانی مورد واکاوی قرار می‌گیرد. گفتار اول، به بحث و بررسی تغییر و تحول ساختاری نظم جهانی در چهارچوب نظم قدرت‌بنیان، می‌پردازد. موضوع دومین گفتار، تبیین تغییر و تحولِ نهادی و قاعده‌مندی نظم جهانی است. در گفتار سوم، چیستی و چگونگی تغییر و تحول هنجاری نظم جهانی توضیح داده می‌شود. تغییر و تحول چندرکنی نظم جهانی، موضوع مطالعه گفتار چهارم می‌باشد. گفتارهای چهارگانه بخش دوم، تغییر و تحولِ ابعاد امنیتی، سیاسی، اقتصادی، و ترکیب چندبعدیِ نظم جهانی را توضیح می‌دهد. یافته‌های مفهومی و استنتاج‌های منطقی از مباحث نیز در نتیجه‌گیری ارائه و عرضه می‌گردد.

۱. پیشینه پژوهش

کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری، به زبان فارسی و غیرفارسی، در باره ماهیت و ابعاد مختلف نظم جهانی درحال ظهور، در چهارچوب نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل، نوشته شده است (Bunde, et al., 2025; Falk, 2024; Peters, 2023; Feng, 2023; Cladi, 2023; Waver, 2022; Shakleina, 2023; Phillips and Reus-Smit, 2020; Lascurettes, and Poznansky, 2021; Khodakhah Azar, et al., 2022; Bigdeli, et al., 2023; Esmaeili and Mirmohammadi, 2023; Abrahamson, 2003; Reus-Smit, 2004;). بیشتر تأکید و تمرکز و این آثار بر ساختار و قطبیت نظام و نظم بین‌المللی درحال ظهور است. به‌گونه‌ای که، انواع مختلفی از نظم و نظام بین‌المللی آینده در قالب چندقطبی، دو–چندقطبی، ترکیبی چندگانه، و چندبلوکی محتمل می‌دانند. این منابع اگرچه ارتباط موضوعی با این مقاله دارند اما به لحاظ نقطه تمرکز و هدف، با آن متفاوتند. چون، هدف اصلی این مقاله تبیین نظری چیستی و ماهیت تغییر و تحول نظم جهانی و ابعاد و سطوح مختلف آن است. ازاین‌رو، مهم‌ترین آثاری بررسی می‌شود

که بیشترین مشابهت ماهوی و موضوعی با این مقاله دارند. فابرینی و مارچتی(Marchetti and Fabbrini, 2017: 1-11) در مقدمه کتاب «هنوز یک جهان غربی؟: تداوم و تغییر در نظم جهانی»، نظریه‌های مختلف نظم بین‌المللی را به‌طور خلاصه مرور کرده‌اند. آن‌ها، مناظره میان سه نظریه واقع‌گرایی، لیبرالیسم و سازه‌انگاری در باره چگونگی تغییر نظم بین‌المللی را توصیف می‌کنند. آنچه این مقاله را از بحث فابرینی و مارچتی متمایز می‌سازد، بررسی ماهوی و وجودی نظم جهانی به‌صورت درونزاد است؛ چون این دو، به چیستی و چرایی تغییر و تحول و سازوکار درونی نظم بین‌المللی نمی‌پردازند.

هی و فنگ (He and Feng, 2020:1-26) در مقدمه کتاب «چالش‌های چین و انتقال نظم بین‌المللی: فراسوی تله توسیدید»، یک چهارچوب تحلیلی در باره انتقال نظم جهانی را ارائه می‌دهند. آن‌ها، در قالب این چهارچوب تحلیلی، مفهوم نظم بین‌المللی و انتقال آن از منظر واقع‌گرایی، لیبرالیسم، مکتب انگلیس و سازه‌انگاری را بازنگری می‌کنند. از نظر آن‌ها، سه نوع نظم بین‌المللی امنیتی، سیاسی، و اقتصادی از هم تفکیک پذیرند که در سه سطح ساختار، قاعده و هنجار قابل تغییرند. این مقاله فراتر از سطوح و انواعِ تغییر نظم بین‌المللی، ماهیت و ارکان آن را نیز برمبنای گلچین‌گرایی تحلیلی صورتبندی می‌کند.

هی و فنگ(He and Feng, 2023) در کتاب دیگری با عنوان «پس از مصون‌سازی»، به مطالعه موضوع انتقال نظم بین‌المللی پرداخته‌اند. آن‌ها در تداوم و تکمیل مباحث پیشین خود، انتقال نظم بین‌المللی را از منظر واقع‌گرایی نوکلاسیک تحلیل می‌کنند. براین اساس، به نظر آنان، ترجیحات قدرت‌های بزرگ، به عنوان کارگزاران نظم جهانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در انتقال نظم بین‌المللی دارد. وجه تمایز این مقاله با این اثر، مفهوم‌پردازی جامع از تغییر و تحول نظم جهانی، اعم از پویش درونی و بیرونی، از طریق تلفیق نظری است.

نادسن و ناواری (Knudsen and Navari, 2022) در کتاب «انتقال قدرت در جامعه آنارشیک»، تغییر توزیع قدرت و تحول نهادیِ نظم جهانی از منظر واقع‌گرایی، لیبرالیسم و مکتب انگلیس را توضیح داده‌اند. آن‌ها، تغییر ساختاری و نهادی نظم جهانی، ناشی از برآمدن قدرت‌های نوظهور در نظام بین‌الملل، را بررسی می‌کنند. در این مقاله، علاوه براین سه نظریه، دیدگاه سازه‌انگاری در باره تغییر و تحول نظم جهانی نیز تقریر می‌شود. افزون‌براین، برمبنای تلفیق این نظریه‌ها، چیستی و چگونگی تغییر نظم جهانی در اثر تحول پویش‌های درونی آن نیز تبیین می‌گردد. باجپایی و لاکسمن (Bajpai and Laksmana, 2023: 1371–1381) در مقاله «ادراکات آسیایی از نظم بین‌المللی: آسیا چه می‌خواهد»، چرایی و

چگونگی تغییر نظم بین‌الملل لیبرال از منظر صاحب‌نظران آسیایی را بررسی می‌کنند. آن‌ها، استدلال می‌کنند که تغییر هنجارهای مقوم و مکون نظم بین‌الملل لیبرال، باعث تغییر و تحول ماهوی آن خواهد شد؛ این هنجارها عبارتند از: دولت‌بودگی؛ استقلال؛ برابری؛ و حکومت قانون. مقاله حاضر از نظر گستره موضوعی و نظری از مقاله این دو نویسنده متفاوت و متمایز است.

توماس دیویس (Davies, 2024: 1653-1663) در مقاله «تغییر و تحول نظم جهانی از ریشه و اساس»، از منظر جامعه‌شناسی سیاسی به تحلیل تغییر نظم جهانی می‌پردازد. او نقش بازیگران غیردولتی، به‌ویژه جنبش‌های اجتماعی، را در تغییر بنیادین نظم جهانی برجسته می‌سازد. این مقاله، دچار نوعی تقلیل‌گرایی تحلیلی–نظری است. چون همه علل و عوامل تغییر نظم جهانی را نمی‌توان به بازیگران فروملی فروکاست و از نقش اصلی دولت‌ها چشم‌پوشی کرد. کاستی‌ای که در مقاله حاضر جبران می‌شود.

مقاله «تغییر و تداوم نظم بین‌المللی و الزامات سیاست‌خارجی جمهوری‌اسلامی‌ایران»، نوشته فاطمه سلیمانی پورلک(Soleimani Pourlak, 2024: 96-120) ، به بررسی تغییر و تحول ساختاری نظم بین‌المللی از منظر نوواقع‌گرایی و نولیبرالیسم می‌پردازد. نویسنده با مسلم و مفروض گرفتن قطبیت به‌عنوان جزء اصلی نظم بین‌المللی، دو–چندقطبی را محتمل‌ترین الگوی نظم بین‌المللی در آینده می‌داند. این مقاله متعرض تغییر و تحول سطوح نهادی و هنجاری نظم بین‌المللی از منظر سایر نظریه‌های روابط بین‌الملل نمی‌شود.

چگنی‌زاده و تیموری در مقاله «گیلپین، اقتصاد سیاسی بین‌الملل و مسئلهٔ تغییر در نظم بین‌الملل» (Chegenizade and Teymouri, 2024: 1-25)، تحول نظم بین‌المللی در دوران گذار را توضیح می‌دهند. مقاله در چهارچوب نظریه اقتصاد سیاسی بین‌الملل گیلپین نگاشته شده است. ازاین‌رو، بنابر هدف اصلی مقاله، تغییر و تحول نظم جهانی از نظر دیگر نظریه‌های روابط بین‌الملل بحث و بررسی نشده است.

مرور ادبیات پژوهش بیانگر آن است که این مقاله از چند جهت از منابع موجود متمایز بوده و واجد نوآوری است.اول، این مقاله ماهیت تحلیلی–نظری دارد تا تاریخی–عملی که به هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی می‌پردازد. دوم، موضوع مطالعه مقاله تغییر و تحول درونزاد نظم جهانی به‌معنای پویش‌های درونی آن است؛ درحالی‌که بیشتر منابع موجود تغییر و تحول نظم جهانی را امری برونزاد از پویش‌های درونی آن، یعنی معلول علل و عوامل خارجی دانسته و بررسی می‌کنند. سوم، مطالعه و مقایسه هستی و چیستی تغییر و تحول نظم جهانی از منظر نظریه‌های اصلی روابط بین‌الملل. چهارم، ارائه یک الگوی مفهومی و تحلیلیِ گلچینی از هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی؛ الگویی که تحلیلِ تغییر و

تحولِ همزمان و توأمان ارکان، ابعاد و سطوح مختلف نظم جهانی را به‌صورت کلی و جزئی امکان‌پذیر می‌سازد.

۲. ارکان تغییر و تحول نظم جهانی

درک و تبیین تغییر و تحول نظم جهانی مستلزم کشف و شناختِ ماهیت، مبنا، و ابعاد آن است. به‌گونه‌ای‌که، نخست باید به این پرسش اساسی پاسخ دادکه نظم جهانی چه ماهیت، مبنا و ابعادی دارد (Ehrhardt, 2023: 1741–1753). رویکردهای نظری مختلف در روابط بین‌الملل، پاسخ‌های متفاوتی به این پرسش می‌دهند. آن‌ها، سازوکارهای نظم‌زای متفاوتی را مورد تأکید قرار می‌دهند. سنت واقع‌گرایی، ریشه این سازوکارها را صرفاً در توزیع قدرت می‌داند. مکتب لیبرالیسم، ارزش افزوده و نقش تسهیل و تکمیل‌کننده‌ی نهادهای بین‌المللی را برجسته می‌سازد. سازه‌انگاری، سازه‌های بیناذهنی برحسب ادراکات و دانش مشترک را سازوکار نظم‌ساز تلقی می‌کند. مکتب انگلیس، برای هنجارها، نقش مولد و تعیین‌کننده‌ی نظم قائل است (Fabbrini and Marchetti, 2017: 1-2). براساسِ مبنا، سازوکارها، و منطق تکوین نظم جهانی، سه نوع نظم جهانی قدرت‌بنیان؛ قاعده‌بنیان؛ و هنجاربنیان قابل تفکیک و تمایز است (Dehghani Firoozabadi, 2022: 157-158; He and Feng, 2023: 2-3;) .

۲-۱. تغییر و تحول کارگزاری

نخستین سطح و بعد تغییر نظم جهانی، با تغییر ماهیت واحدهای تشکیل‌دهنده آن رخ می‌دهد. نظم جهانی موجود، معلول و مولود ملت–دولت‌های دارای حاکمیت، به‌ویژه قدرت‌های بزرگ، است که نظام دولتی[1] را تشکیل داده‌اند(Mearsheimer, 2001, 2009). بنابراین، اگر واحد سیاسی دیگری با ماهیت متفاوتی جایگزین ملت–دولت شود، نظم ناشی از آن نیز دگرگون می‌شود. دراین‌صورت نظم جهانی دستخوش تغییر و تحول ماهوی خواهد شد. ظهور و نقش‌آفرینی بازیگران فراملی و فوق‌ملی در عرصه جهانی نیز نظم جهانی را متحول می‌سازد. برای نمونه، اگر نهادهای فراملی و فوق‌ملی دیگری مانند اتحادیه اروپا تشکیل شوند و همه تعاملات جهانی در چهارچوب آن‌ها صورت بگیرد، نظم جهانی ماهیتاً تغییر خواهد کرد. همین‌طور، در صورت شکل‌گیری واحدهای سیاسی تمدنی به جای ملت–دولت‌ها، آن‌گونه که هانتینگتون استدلال می‌کند (Huntington, 1996)، نظم جهانی تمدنی تکوین خواهد یافت. اما آنچه که در نظم جهانی در حال ظهور واقع‌بینانه و محتمل است نقش‌آفرینی بازیگران غیردولتی

[1] State system

در کنار دولت‌هاست. ماهیت این نظم چندبعدی و چندرکنی است که آن را از نظم‌های موجود و پیشین متمایز می‌سازد.

۲-۲. تغییر و تحول ساختاری

تقریباً همه نظریه‌های روابط بین‌الملل می‌پذیرند که تغییر ساختار مادی، توزیع قدرت و قطبیت بر تغییر نظم جهانی تأثیر می‌گذارد؛ اما آن‌ها در مورد ماهیت، اهمیت و میزان آن اتفاق‌نظر ندارند. این اختلاف‌نظر ناشی از چگونگی تعریف نظم جهانی و ساختار است. رویکرد قدرت‌بنیان، مانند نظریه‌های انتقال قدرت و نوواقع‌گرایی، نظم جهانی را به‌مثابه قطبیت و توزیع قدرت مادی در میان واحدها یا ساختار تعریف می‌کنند (Organski, 1958, 1980; Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001; Gilpin, 1981, 1987). نظم جهانی نیز ساختار واحدی دارد. ازاین‌رو، رابطه این‌همانی بین انتقال قدرت، تغییر ساختار، قطبیت و تغییر نظم جهانی وجود دارد. هرگونه تغییر و تحول ساختاری به تغییر و تحول کلی نظم جهانی منجر می‌شود. چون انتقال قدرت، به‌معنای تغییر قطبیت و ساختار، همان تغییر نظم جهانی است (Grieco, 2007: 64–82; Kissinger, 2014). از نظر این نظریه‌ها، توزیع قدرت به‌تنهایی نظم را تولید می‌کند. انتقال قدرت و قطبیت به‌طور خودکار نظم جهانی را دگرگون و متحول می‌سازد. پس از انتقال قدرت، قطب‌ها و قدرت‌های نوخاسته درصدد تدوین و تحمیل قواعد و نهادهای دلخواه خود برمی‌آیند. ازاین‌رو، با تغییر ساختار قدرت، نظم جهانی نیز دستخوش تغییر و تحول کلی، همه‌جانبه و بنیادین می‌گردد (Mukherjee, 2022: 14; 44-45; Knudsen and Navari, 2022; Khong, 2001: 35-38).

نظریه‌های تکثرگرا، مانند نهادگرایی نولیبرال، نظم جهانی را چندبعدی می‌دانند که ساختارهای متعددی دارد (Cladi, 2023: 837–838). اگر نظم جهانی به‌جای ساختار واحد، ساختارهای موازی امنیتی، سیاسی، و اقتصادی داشته باشد، تغییر و تحول هریک از آن‌ها به‌معنای تغییر و تحول جزئی نظم است. ازاین‌رو، حتی تغییر ساختار نیز به‌معنای تغییر کلی نظم جهانی نیست (Nye, 2004; Fabbrini and Marchetti, 2017: 4). هم‌چنین، اگر نظم جهانی به‌جز رکن ساختاری، دو رکن هنجاری و نهادی نیز داشته باشد، تغییر ساختاری تنها تغییر جزئی در نظم جهانی را به‌بار می‌آورد.

با این‌حال، انتقال قدرت، تغییر ساختار و قطبیت، بی‌واسطه و باواسطه دو رکن دیگر نظم جهانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. حتی اگر نهادهای بین‌المللی ناشی از ساختار قدرت نباشند، تغییر توزیع قدرت و ساختار نظام بین‌الملل موجب تغییر و تحول نهادهای بین‌المللی می‌شود. چون نظام‌های بین‌الملل مختلف با ساختارهای متفاوت، الزامات نهادی و هنجاری خاصی دارند که بر ماهیت و کارکرد نهادهای بین‌المللی

تأثیر می‌گذارند. برای نمونه، نهادهایی که در نظام دوقطبی تشکیل شدند تحت تأثیر مناسبات قدرت بین آمریکا و شوروی بودند؛ از این رو، با فروپاشی شوروی و تغییر ساختار نظام بین‌الملل این نهادها باید خود را با شرایط جدید وفق می‌دادند که مستلزم تغییرات شکلی، محتوایی و حتی ماهوی بود؛ به‌گونه‌ای که با پایان نظام دوقطبی، پیمان ورشو منحل شد و ناتو نیز از پیمان دفاع مشترک به پیمان امنیت مشترک تبدیل گردید و بعضی از مفاد آن نیز از جمله ماده ۵ اصلاح و تغییر کرد.

فراترازاین، از نظر تکثرگرایان، لزوماً رابطه علی و همبستگی بین قطبیت نظام بین‌الملل و نظم بین‌المللی وجود ندارد. ممکن است قطب‌بندی نظام بین‌الملل تغییر کند ولی نظم بین‌المللی موجود و مستقر استمرار یابد. برای نمونه، ممکن است دراثر افول هژمونی آمریکا، نظام دوقطبی با قطبیت آمریکا و چین شکل بگیرد ولی نظم بین‌الملل لیبرال موجود تداوم یابد؛ یا نظم بین‌الملل لیبرال چینی به جای نظم بین‌الملل لیبرال آمریکایی مستقر گردد. هم‌چنین احتمال دارد نظام بین‌الملل، یک، دو، سه، یا چندقطبی باشد ولی نظم بین‌المللی ضرورتاً متقارن و متناظر با آن نباشد؛ یعنی نظم از منطق قطبیت نظام پیروی نکند و دارای منطق خاص خود باشد. هم‌چنین، نظام بین الملل می‌تواند دوقطبی باشد ولی منطق نظم بین‌المللی مستقر در آن دوقطبی نباشد؛ مثلاً، نظام دوقطبی چین و آمریکا، ضرورتاً از همان منطق جنگ سردی آمریکا و شوروی پیروی نخواهد کرد. از منظر نوواقع‌گرایی، قطبیت یکی از خصوصیات ساختاری نظام بین‌الملل است؛ یا حتی فراترازاین، ساختار و قطبیت یکی هستند؛ چون ساختار و قطبیت هر دو برحسب چگونگی توزیع قدرت در بین واحدها تعریف می‌شوند. ازاین‌رو، برخی از اصطلاح توزیع قطبیت[1] استفاده می‌کنند (Marchetti and Fabbrini, 2017: 6) . درنتیجه، تغییرات قطبیت، همان تغییرات ساختار است؛ یا دست‌کم، مهم‌ترین تغییر ساختاری در نظام و سیاست بین‌الملل به‌شمار می‌رود. قطبیت یک کارکرد نظام بین‌الملل است نه کشورها و قطب‌های قدرت (Waltz, 1979). کارگزاران بین‌المللی، تنها قدرت و چگونگی توزیع آن را درک و فهم کرده و به اقتضای آن عمل می‌کنند.

بنابراین، در نظم قدرت‌بنیان، اگرچه به تأثیر هنجارها، نهادها، و قواعد نیز توجه می‌شود ولی اصالت با عنصر قدرت و قطبیت در تکوین نظم است. چون، بنیانگذاران این قواعد، قدرت های بزرگ یا قطب‌های قدرت هستند. درصورتی که در نظم هنجاربنیان، که در ادامه توضیح داده می‌شود، اصالت با نهادها و قواعد است که عناصر مقوم و بنیادین نظم هستند. افزون‌براین، در این گونه از نظم جهانی، باتوجه به

[1] Distribution of polarity

اصالت و حاکمیت منطق قدرت، نهادها و قواعد، ثانویه و عرضی هستند و کارکرد ابزاری دارند نه نقش مولد و مکون (Mearsheimer, 1994, 2001) .

۲-۳. تغییر و تحول هنجاری

نظریه‌های مکتب انگلیس و سازه‌انگاری، تغییر و تحول نظم جهانی را برحسب تغییرات هنجاری مفهوم-پردازی و تعریف می‌کنند (Hurrell, 2007) . چون نظم جهانی، مبنا و ماهیت هنجاری دارد؛ نظمی که برپایه فرهنگ، هویت، فهم و دانش مشترک و ایده‌ها، هنجارها و ارزش‌های بیناذهنی تکوین می‌یابد. در نظریه‌های نولیبرال، برمبنای منطق نتیجه، نهادهای بین‌المللی کارکردی تنظیم‌کننده[1] در نظم جهانی دارند. درحالی‌که در چهارچوب مکتب انگلیس و سازه‌انگاری، برمبنای منطق مناسبت[2]، ایده‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، نهادها، و قواعد جزء مقوم و تکوین‌دهنده[3] نظم جهانی هستند (He and Feng, 2023: 3-4) . نظم جهانی، بوسیله ایده‌های مشترک و انگاره‌های بیناذهنیِ کشورها برساخته شده و تکوین می‌یابد (Legro, 2005: 1)؛ به‌گونه‌ای که بدون آن‌ها، اساساً نظم جهانی تولید و تأسیس نمی‌شود. در نبودِ نظم جهانی، به‌معنای ترتیبات رسمی و غیررسمی غالب، نیز تعاملاتِ قاعده‌مند و نهادینه کشورهای دارای حاکمیت برای تعقیب و تأمینِ منافع فردی و جمعی‌اشان ناممکن خواهد بود (Alagappa, 2003: 39). بنابراین، تعریف مکتب انگلیس و سازه‌انگاری از نظم جهانی متضمن یک عنصر ماهویِ هنجاری قوی است.

نظم بین‌المللی اصالتاً برحسب هنجارها و ایده‌های غالب یا آمیزه‌ای از نهادها، قواعد، و قدرت مادی برمبنای فرهنگ، هویت و هنجارهای مشترک تعریف می‌گردد. چون، نظم بین‌المللی به‌معنای تعامل قاعده‌مند باید بر یک اجماع بیناذهنی در مورد هنجارها، ارزش‌ها، اهداف، و ابزار تدبیر و هدایت روابط بین‌الملل مبتنی باشد (Goh, 2013: 7).

بول در کتاب جامعه آنارشیک (Bull,1977; Burles, 2023: 184–207)، بر نقش تکوینیِ نهادها در شکل‌گیری نظم بین‌المللی تأکید و تمرکز می‌کند. نهادها عبارتند از کردارها و رویه‌های مرسوم و عادتمند، یا هنجارها، یا قواعد بازی که کردارها و رویه‌های اجتماعی را تعریف، نقش‌ها را تعیین و تخصیص، و تعاملات میان بازیگران در نظام بین‌الملل را هدایت می‌کند. نهادها، سازوکاری هستند که ازطریق آن نظم

[1] Regulative
[2] The logic of appropriateness
[3] Constitutive

تکوین، تثبیت، و تقویت شده و تداوم می‌یابد. تعامل و همکاری بین‌المللی نیز برپایه هنجارها و نهادهای مشترک در چهارچوب نظم جهانی، ممکن می‌شود (Keene, 2004: ix; Mukherjee, 2022: 45).

سازه‌انگاران، تبیین سه‌وجهی از ماهیت نظم بین‌المللی ارائه می‌دهند. از یک‌سو، تکوین و تثبیت روایت‌ها، ایده‌ها، و اصول مشترک، و ذهنیت‌های واحد درنتیجه فرآیندهای همگن‌سازی فراملی به‌عنوان سازوکار اصلی نظم‌زا را نمایان می‌سازند (Wendt, 2003: 491–542). ازسوی‌دیگر، آن‌ها سرشت رقابتی بی‌پایان روابط بین‌الملل را مدنظر قرار می‌دهند. هم‌چنین، رقابت مداوم برای مشروعیت نظم جهانی مبتنی‌بر اجماع ارزشی و هنجارهای بیناذهنی را ملحوظ می‌دارند(Marchetti and Fabbrini, 2017: 1-2) . در-این‌میان، ایده‌ها و انگاره‌های مشترک نقش کانونی در برسازی نظم جهانی دارند (Marchetti, 2017: 45-56). به‌گونه‌ای که نظم، به زبان سازه‌انگاری ونتی، آن چیزی است که کشورها از آن مراد کرده و می‌فهمند (Wendt, 1992) . قطبیت نیز شیئیت ندارد، بلکه آن چیزی است که کشورها از قدرت و توزیع آن مراد کرده و می‌فهمند (Wæver, 2022: 23).

بنابراین، تغییر و تحول هنجارها و نهادهای اصلی به‌مثابه تغییر و تحول ماهوی نظم تلقی می‌شود. درحالی‌که، قواعد و نهادهای ثانویه نقش روبنایی دارند و ممکن است در چهارچوب هنجارهای بنیادین نظم تغییر کنند. ازاین‌رو، تغییر قواعد و نهادهای فرعی یک تغییر درونی تلقی می‌شود و به معنای تغییر ماهوی خود نظم محسوب نمی‌شود.

تغییر و تحول رکنِ هنجاریِ نظم جهانی در دو سطح به‌هم مرتبط ممکن است تحقق یابد. در سطح نخست، تغییر و تحول هنجاری نظم جهانی، در زمان و شرایطی رخ می‌دهد که اهداف و ارزش‌های مطلوب از نتیجه دلخواه تعاملات واحدها دگرگون و متحول گردد. هدف اصلی و اولیه نظم جهانی موجود، تأمین صلح، ثبات، امنیت و منافع قطب‌های قدرت و بازیگران اصلی جهانی یعنی قدرت‌های بزرگ است. درصورتی که اهداف دیگری مانند عدالت، همگرایی و وحدت انسانی جایگزین اهداف فعلی شود، به‌مثابه تغییر نظم جهانی است.

دومین سطح تغییر هنجاری نظم جهانی، وقتی به‌وقوع می‌پیوندد که هنجارهای تکوینی یا نهادهای اولیه و اصلی و کارکردهای آن‌ها دگرگون یا تضعیف شود. نظم جهانی در فرآیند هویت‌یابی جمعی واحدها در ساختارهای هنجاری پذیرفته‌شده در سطح جهانی و حوزه‌های موضوعی امنیتی، سیاسی و اقتصادی تولید می‌شود. واحدها، نظم جهانی را برمبنای این هنجارها، ادارکات و فهم مشترک تأسیس می‌کنند که به هویت‌یافتن جمعی کشورها شکل می‌دهد. اگر این هویت جمعی مشترک تغییر کند، نظم جهانی نیز

تغییر خواهد کرد. هم‌چنین، اگر کشورها بر اساس این هویت جمعی رفتا نکنند و به هنجارها و ارزش‌های مقوم آن وفادار و پایبند نباشند، نظم جهانی موجود دگرگون خواهد شد. فراترازاین، نظم جهانی ماهیتی به‌شدت هنجاری، فرهنگی و اجتماعی دارد. ازاین‌رو، با تغییر محیط فرهنگی و ساختارهای هنجاری، ارزشی و گفتمانی واحدها، نظم جهانی نیز تغییر می‌کند (Wendt, 1999 ; Guzzini, 2000: 147-182). چون، هنجارها، ارزش‌ها و رویه‌های فرهنگی و گفتمانی مبنای نظم جهانی هستند، تغییر آن‌ها به‌مثابه تغییر نظم است. به‌همین ترتیب، از آنجا که در حوزه‌های موضوعی امنیتی، سیاسی، و اقتصادی، ساختارهای هنجاری و انگاره‌های متفاوتی حکمفرماست که نظم متناظر با خود را ایجاب و ایجاد می‌کنند، با تغییر آن‌ها نظم جهانی نیز متحول می‌شود.

تغییر کارکردِ هنجارهایِ مولد و مقوم نظم جهانی نیز به تغییر خود آن می‌انجامد. هنجارها یا نهادهای اصلی نظم جهانی سه کارکرد تکوینی بنیادی در تأسیس نظم جهانی دارند. اول، هنجارها، مقوم هویت مشترک واحدها و نظم جهانی هستند. دوم، هنجارها ماهیت واحدها و الگوهای مشروع رفتار آن‌ها در رابطه با یکدیگر را تعریف می‌کنند. سوم، هنجارها معیار عضویت در نظم جهانی را نیز تعریف و تعیین می‌کنند. از این‌رو، تغییر هنجارها به‌مثابه تغییر این سه کارکرد در نظم جهانی است.

مهم‌ترین هنجارها و نهادهای اولیه نظم بین‌المللی معاصر عبارتند از: دولت‌بودگی[1]؛ حاکمیت/استقلال؛ اصل سرزمینی[2]؛ موازنه قوا؛ جنگ؛ دیپلماسی؛ مدیریت قدرت‌های بزرگ؛ عدم مداخله در امور داخلی؛ برابری مردمان و دولت‌ها؛ حقوق بین‌الملل؛ حکومت قانون؛ حق تعیین سرنوشت؛ ملت‌گرایی. در صورت تغییر یا تضعیف این نهادها، نظم جهانی نیز تغییر خواهد کرد (Bull, 1977: 74; Buzan, 2014:16-17; 2010: 6; Bajpai and Laksmana, 2023: 1373). دولت‌بودگی و حاکمیت، هنجارهای بنیادین نظم جهانی موجودند که در صورت تغییر و تضعیف آن‌ها، ماهیت نظم دگرگون و دگردیس می‌شود.

۲-۴. تغییر و تحول نهادی

در چهارچوب پارادایم لیبرالیسم و نظریه‌های لیبرال و نولیبرال، تغییر و تحول نظم جهانی برحسب تغییر نهادها و قواعد حاکم بر روابط بین‌الملل و نظام بین‌الملل تعریف می‌شود. چون، نظم جهانی ماهیت و مبنای قاعده‌بنیان دارد که نهادها و قواعد، بنیاد و جوهر آن هستند. کشورهای عاقل برمبنای منطق نتیجه[3]

[1] stateness
[2] Trritoriality
[3] The logic of consequentiality

نهادها و قواعد بین‌المللی را تدوین و تأسیس می‌کنند. منافع مشترک کشورها در ایجاد و استمرار نهادها، قواعد بازی و میثاق‌های بین‌المللی، عامل تعیین‌کننده نظم بین‌المللی است (Khong, 2001: 38-39; Knudsen et al., 2019).

نظم بین‌المللی قاعده‌بنیان، ماهیتِ کارکردی دارد. مهم‌ترین کارکرد نظم جهانی آن است که کشورهای عضو را قادر می‌سازد تا در چهارچوب آن، منافع ملی خود را به‌صورت بیشینه و بهینه تأمین کنند. یک یا چند کشور، نظم را برقرار می‌سازند تا به منافع و اهدافی مانند صلح، امنیت، ثبات، قدرت، و ثروت دست‌یابند. همین‌طور، سایر کشورها به نظم بین‌المللی می‌پیوندند و در نهادهای آن شرکت نموده و از اصول و قواعد آن پیروی می‌کنند تا منافع ملی خود را با بیش‌ترین فایده و کم‌ترین هزینه تحصیل کنند. بنابراین، نهادهای بین‌المللی، به‌معنای قواعد رسمی و غیرسمی، از طریق امکان‌پذیری و تسهیل همکاری بین کشورها، هزینه تعقیب و تأمین منافع ملی آن‌ها را کاهش می‌دهند (He and Feng, 2023: 3).

نظم بین‌الملل لیبرال، نمونه بارز نظم قاعده/منفعت بنیان، به‌شمار می‌رود. نظم بین‌المللی موجود برپایه اصول، قواعد، نهادها، میثاق‌ها و هنجارهای لیبرال (Luard, 1988: xi–xii;) تأسیس شده است. نولیبرالیسم، نظم بین‌المللی را برپایه رژیم‌ها و نهادهای بین‌المللی، ازیک‌سو، و هنجارها و ارزش‌های لیبرال، ازسوی‌دیگر، تعریف می‌کند. این عناصر، عامل تولید، تداوم و تغییر نظم بین‌المللی هستند (Dehghani Firoozabadi and Zabihi, 2024: 10). ازاین‌رو، نظم بین‌المللی پس از جنگ جهانی دوم تا کنون به‌صورت و به‌عنوان نظم جهانی لیبرال[1] یا نظم جهانی آمریکایی تعریف و تلقی می‌شود.

سه سازوکار و عنصر به‌هم مرتبط، تأسیس و تداوم نظم بین‌المللی لیبرال و کارکردهای آن مبنی بر صلح و ثبات را تضمین می‌کنند: صلح دموکراتیک؛ وابستگی متقابل پیچیده؛ و نهادگرایی. برپایه ایده صلح دموکراتیک، نظم جهانی لیبرال زمانی استقرار و استمرار می‌یابد که نظام‌های حکومتی و رژیم‌ها ونهادهای بین‌حکومتی در سطح بین‌المللی هر دو لیبرال باشند و اصول و ارزش‌های لیبرال را درونی نمایند. نظم جهانی، در اثر عمومیت‌یافتن و جهان‌شمول شدن ارزش‌ها، اصول، قواعد و نهادهای لیبرال به‌ویژه نظم سیاسی لیبرال دموکراسی تأمین و تضمین می‌گردد (Hall, 1996: 1-30). دراثر گسترش جهانیِ لیبرال دموکراسی، احتمال و امکان وقوع جنگ کاهش می‌یابد؛ چون لیبرال دموکراسی‌ها باهم نمی‌جنگند(Doyle, 1983; 1986: 1151–1169). وابستگی متقابل پیچیده بین بازیگران ملی و فراملی نیز

[1] liberal global order

ضامن نظم لیبرال و صلح و ثبات جهانی است؛ زیرا، هزینه جنگ برای طرفین به‌اندازه‌ای است که توسل به آن را برای بازیگران عاقل که برپایه منطق نتیجه تصمیم می‌گیرند، غیرعقلانی می‌سازد (Keohane and Nye, 1977; 1987). تأسیس و تداوم نهادهای بین‌المللی، به‌معنای قواعد رسمی و غیررسمی، مشترک نیز با کاهش هزینه مبادله، تسهیل همکاری، حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعات و تنبیه متخلف و متجاوز، نظم‌ساز و صلح‌آفرینند (Keohane, 1984, 1988; Marchetti and Fabbrini, 2017: 1-2).

براین‌اساس، تغییر و تحول نهادها و قواعد نظم جهانی[1]، به‌معنای نهادهای درجه دوم یا تنظیمی، چهارمین نوع یا سطحِ تغییر آن به‌شمار می‌رود. تغییر و تحول نهادی نظم جهانی، به چهار صورت ممکن است رخ دهد. اول، تغییر و تحول بنیادی نهادها و قواعد، باعث تغییر وتحول نظم جهانی می‌شود. به‌گونه‌ای که، نهادها و قواعد نظم موجود تماماً دگرگون شده و نهادها و قواعد دیگری جایگزین آن‌ها گردد. باتوجه به اینکه نهادها و قواعد ماهیتی ابزاری، روبنایی و تنظیمی دارند، تغییر آن‌ها به‌تنهایی، تغییر زیربنایی و بنیادین در نظم جهانی ایجاد نمی‌کند.

دوم، تضعیف نهادها و قواعد، موجب تحول و تغییر تدریجی نظم جهانی می‌گردد. تضعیف نهادها و قواعد نظم جهانی برحسب کاهش و عدم متابعت واحدها از آن‌ها تعریف می‌شود. به هرمیزان که واحدها، قواعد و مقررات نهادهای نظم جهانی را کمتر رعایت و اجرا کنند آن‌ها نیز تضعیف می‌شوند. عدم پیروی واحدها از نهادها و قواعد بین‌المللی نیز عملاً به‌معنای اضمحلال آن‌هاست. در نظم بین‌المللی موجود، بسیاری از قواعد حقوق بین‌الملل به‌علت عدم پیروی برخی از کشورها، به‌ویژه قدرت‌های بزرگ، از آن‌ها به‌شدت تضعیف شده است (Dehghani Firoozabadi, 2014: 173-177) نقض آشکار قوانین بین‌المللی و قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل توسط اسرائیل، یکی از نمونه‌های تضعیف نهادها و قواعد بین‌المللی است.

سوم، تغییر نهادها و قواعد مقومِ آن‌ها امکان دارد پیش از تغییرات ساختاری و هنجاری رخ‌دهد و بر آن‌ها تأثیر بگذارد (Mukherjee, 2022: 15). رکن نهادی، پویاترین و متحول‌ترین جزء نظم جهانی است. چون تعاملات روزمره واحدها در چهارچوب نهادها و برمبنای قواعد صورت می‌گیرد. ازاین‌رو، نهادها و قواعد ممکن است دراثر تغییر منافع یا کشمکش کشورها برسر قدرت در نهادها تعدیل یا تغییر کنند.

[1] The rules of international order

باتوجه به اینکه کشورها روزانه در درون نهادها و برپایه قواعد به کنش‌وواکنش می‌پردازند، تغییر آن‌ها می‌تواند به تغییر و تحول ساختاری و نهادی نظم جهانی نیز منجر گردد

چهارم، در صورت تقدم تغییر هنجارها و ساختار نظم جهانی بر تغییر نهادها و قواعد آن، دو احتمال وجود دارد. نخست، تسرّی تغییرات هنجاری و ساختاری به نهادها و قواعد نظم جهانی و دگرگونی و دگردیسی آن‌ها. دوم، ثبات و تداوم نهادها و قواعد، به‌رغم تغییر و تحول هنجارها و توزیع قدرت یا ساختار نظم جهانی. براساس این منطق است که لیبرال‌هایی مانند جان آیکنبری و نو لیبرال‌هایی مانندرابرت کوهن استدلال می‌کنند که حتی درصورت افول هژمونی آمریکا، نهادها و قواعد نظم بین‌الملل لیبرال استمرار خواهد یافت (Keohane, 1984; Ikenberry, 2011; 2014; 2018).

پنجم، شدت و کیفیت تغییر و تحول نهادها و تأثیر آن‌ها بر نظم جهانی نیز متفاوت است. تغییر و تحول نهادهای کانونی و اصلی نظم جهانی، تأثیرات دگرگون‌کننده بیش‌تری دارد. در حالی‌که تغییر نهادهای فرعی و درجه دوم تأثیرات کم‌اهمیت و اندکی بر نظم جهانی دارد. سازمان ملل و شورای امنیت آن، مهم‌ترین نهاد نظم بین‌المللی بعد از جنگ جهانی دوم بوده است. درصورت تغییر ماهیت و کارکرد این دو نهاد، نظم جهانی دستخوش تغییر و تحول می‌شود. برای نمونه، اگر اعضای دائم شورای امنیت به ده عضو با حق رأی وتو افزایش یابد، نظم جهانی موجود دستخوش تغییر نهادی می‌شود. هم‌چنین، در صورت تغییرات ماهوی در صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی، سازمان جهانی تجارت رخ‌دهد، نظم بین‌الملل لیبرال دگرگون می‌گردد. تأسیس سازمان‌هایی چون شانگهای و بریکس نیز نشانه‌هایی از تحول نهادی نظم اقتصادی جهانی به‌شمار می‌آید (He and Feng, 2020:17). تغییر و تحول رژیم‌های امنیتی اصلی مانند پیمان منع اشاعه هسته‌ای نیز به‌معنای تغییر نظم امنیتی و حتی تمامیت نظم جهانی می‌باشد.

۲-۵. تغییر و تحول چندرکنی/بعدی

هریک از تعریف‌ها و تلقی‌های سه‌گانه‌ی پیشین تغییر وتحول نظم جهانی را براساس بعضی از مبانی و مقوّمات آن مفهوم‌بندی و تعریف می‌کند. درحالی که، نظم جهانی، مبانی و مقومات مختلف دارد که تغییر هریک از آن‌ها یا همه آن‌ها باعث تغییر کلی یا جزئی آن می‌گردد. از مجموعه رویکردهای نظری پیش‌گفته استنباط و استنتاج می‌شود که نظم جهانی از سه رکن اساسیِ هنجارها، نهادها، و قدرت تکوین یافته است. ازاین‌رو، نظم جهانی باید به‌گونه‌ای مفهوم‌پردازی و تعریف شود که این سه رکن بنیادین در آن باهم تلفیق گردد. در این تعریف، نظم بین‌المللی عبارت است از: یک الگو و ترتیب هنجاری و نهادی هدف‌مند، مبتنی بر گفتمان‌ها و روایت‌های مشخص، میان کشورهای دارای حاکمیت که بر تعاملات

آن‌ها در نظام بین‌المللِ قدرت‌بنیاد حکم‌فرماست (Feng and He, 2020: 12; He and Feng, 2023: 3). بنابراین، عناصر مادی و انگاره‌ای نظم جهانی درهم‌تنیده و جدایی‌ناپذیرند. چون، گفتمان‌های زیرین نظم جهانی، هنجارها و نهادها را با عوامل و عناصر مادی متصل و مرتبط می‌سازند. به‌گونه‌ای که، جداسازی اجزاء گفتمانی و مادی نظم جهانی در عمل بسیار سخت و حتی ناممکن است (Hurrell, 2021: 36; Feng and He, 2020: 12-14). بنابراین، تغییر و تحول نظم جهانی معلول تغییر و تحول یکی از ارکان سه‌گانه یا همگی آن‌هاست. تغییر یکی از سه رکن و جزء هنجارها، نهادها، و توزیع قدرت، تغییر جزئی نظم جهانی را به‌بار می‌آورد. تغییر توأمان و همزمان هرسه رکن و عنصر مقوم نظم جهانی، به‌معنای تغییر کلی و ماهوی آن است. در این صورت نظم جهانی مستقر فرو پاشیده و نظم نوینی جایگزین آن می‌شود.

۳. ابعاد تغییر و تحول نظم جهانی

موضوع مهم دیگر در هستی‌شناسی تغییر نظم جهانی، وحدت و کثرت آن است. پرسش این است که آیا نظم واحدی بر همه نظام و روابط بین‌الملل حکم‌فرماست یا هریک از قلمروها و حوزه‌های موضوعی آن دارای نظم‌های خاص خود است. هم‌چنین، آیا میزان نهادینگی و قاعده‌مندی این نظم‌ها همسان است یا متفاوت. تنوع ماهیت، تعدد ساختار، و توزیع پراکنده قدرت در میان واحدها و حوزه‌های موضوعی مختلف، براین واقعیت دلالت دارد که نظم جهانی ابعاد متعددی دارد. به‌طوری که، مشخصه بارز نظم جهانی، وحدت در کثرت است. براین‌اساس، سطوح و ابعاد مختلفی از تغییر و تحول نظم جهانی قابل تصور و تحقق است. نظم جهانی، سه سطح و بعد امنیتی، سیاسی، و اقتصادی دارد که به‌معنای سه نظمِ فرعی[1] امنیتی، سیاسی، و اقتصادی است. هریک از سطوح و ابعاد نظم جهانی، مانند تمامیت آن، را نمی‌توان و نباید به‌صورت تک‌ساحتی و یک‌رکنی تعریف کرد؛ بلکه تعریف هر بعد و ساحت نظم باید به‌گونه‌ای باشد که هرسه رکن ساختاری، هنجاری، و نهادی آن را دربرگیرد. چون، نظم‌های فرعی نیز، مانند خود نظم جهانی، چندرکنی هستند.

۱-۳. تغییر و تحول نظم امنیتی جهانی

امنیت بین‌الملل، یکی از وجوه و حوزه‌های موضوعی روابط بین‌الملل است. واقع‌گرایی، روابط بین‌الملل را برحسب و مساوی امنیت بین‌الملل تعریف می‌کند. امنیت نیز به امنیت نظامی محدود و منحصر

[1] Sub-order

می‌شود. این برداشت و تلقی از روابط بین‌الملل و امنیت بین‌الملل، تقلیل‌گرایانه است؛ اما بی‌تردید، امنیت بین‌الملل، هم‌چنان، مهم‌ترین بعد و قلمرو روابط بین‌الملل به‌شمار می‌رود. چون، به بقاء، مرگ و زندگی انسان‌ها، ملت‌ها و کشورها مربوط می‌شود. امنیت نظامی نیز کماکان یک ارزش و منفعت وجودی و حیاتی برای کشورهاست.

نظم امنیتی بین‌الملل، براساس ارکان و اجزاء سه‌گانه نظم، به‌صورت‌های مختلفی تعریف می‌شود. از منظر ساختاری، نظم امنیتی بین‌الملل عبارت است از چگونگی توزیع قدرت نظامی در بین واحدها یا قطبیت نظامی نظام بین‌الملل. برپایه دو عنصر هنجاری و نهادی، نظم امنیتی بین‌الملل این‌گونه تعریف می‌گردد: هنجارها و نهادهای مرتبط با بقاء و امنیت اعضاء، و مدیریت منازعه و رقابت در بین آن‌ها با هدف مدیریت موضوعات و مسائل نظامی میان واحدها (Bajpai and Laksmana, 2023: 1372) . نظم امنیتی بین‌الملل، برمبنای ارکان و اجزاء سه‌گانه‌اش، را به این صورت می‌توان تعریف نمود: یک الگو و ترتیب هنجاری و نهادی هدف‌مند، مبتنی بر گفتمان‌ها و روایت‌های مشخص امنیتی، میان کشورهای دارای حاکمیت که بر تعاملات آن‌ها در امور امنیتی بین‌المللِ قدرت‌بنیاد، حکم‌فرماست (Feng and He, 2020:19).

عدم مداخله نظامی در سایر کشورها، هنجار غالبِ نظم امنیتی بین‌الملل موجود است. نظم امنیتی بین‌الملل، به‌لحاظ ساختاری، به نظر برخی سه قطبی متشکل از آمریکا، چین، و روسیه و بعضی دیگر تک‌قطبی آمریکایی است. وجه نهادی و قواعدِ نظم امنیتی بین‌الملل نیز برپایه نقشِ محوری سازمان ملل و به‌ویژه شورای امنیت استوار می‌باشد. اتحادها و ائتلاف‌های نظامی عام مانند ناتو یا موضوعی و موردی مانند آکوس نیز نقش تعیین‌کننده در نظم امنیتی مستقر دارند. اصل و قاعده رایج نیز چندجانبه‌گرایی یا یک‌جانبه‌گرایی است. بنابراین، تغییر و تحول نظم امنیتی جهانی معلول تغییر و تحول یکی از ارکان سه‌گانه یا همگی آن‌هاست. تغییر یکی از سه رکن و جزء هنجارها، نهادها، و توزیع قدرت نظامی، تغییر جزئی نظم امنیتی جهانی را به‌بار می‌آورد. تغییر توأمان و همزمان هرسه رکن و عنصر مقوم نظم امنیتی جهانی، به‌معنای تغییر کلی و ماهوی آن است. در این صورت نظم امنیتی جهانی مستقر فرو پاشیده و نظم نوینی جایگزین آن می‌شود.

۲-۳. تغییر و تحول نظم سیاسی جهانی

نظم سیاسی بین‌الملل، برمبنای تعریف جامع و اجزاء سه‌گانه آن، این‌گونه می‌توان تعریف کرد: یک الگو و ترتیب هنجاری و نهادی هدف‌مند، مبتنی بر گفتمان‌ها و روایت‌های خاص سیاسی، میان کشورهای

دارای حاکمیت که بر تعاملات آن‌ها در حوزه سیاست بین‌الملل قدرت‌بنیاد حکم‌فرماست. دولت‌بودگی، و حاکمیت هنجار مکون نظم سیاسی بین‌الملل معاصر هستند.

از نظر ساختار سیاسی که برحسب قدرت نرم و ایدئولوژیک تعریف می‌شود، نظم سیاسی بین‌الملل موجود دوقطبی است؛ به‌گونه‌ای که قطب‌های قدرت سیاسی جهان، به دو اردوگاه لیبرال دموکراسی و غیرلیبرال دموکراسی تقسیم می‌شوند. اردوگاه لیبرال دموکراسی برپایه ارزش‌های مشترک و فرهنگ و نظام‌های سیاسی مشابه انسجام سیاسی دارد. درحالی‌که اردوگاه غیرلیبرال دموکراسی دراثر فرهنگ‌های سیاسی و نظام‌های سیاسی متفاوت، ناهمگون و نامنسجم است. چندجانبه‌گرایی، حول محور سازمان ملل، مهم‌ترین نهاد و قاعده نظم سیاسی جهانی است که روابط و تعاملات سیاسی کشورها را تنظیم می‌کنند. بنابراین، تغییر و تحول نظم سیاسی جهانی معلول تغییر و تحول یکی از ارکان سه‌گانه یا همگی آن‌هاست. تغییر یکی از سه رکن و جزء هنجارها، نهادها، و توزیع قدرت سیاسی، تغییر جزئی نظم سیاسی جهانی را به‌بار می‌آورد. تغییر توأمان و همزمان هرسه رکن و عنصر مقوم نظم سیاسی جهانی، به‌معنای تغییر کلی و ماهوی آن است. در این صورت نظم سیاسی جهانی مستقر فرو پاشیده و نظم نوینی جایگزین آن می‌شود (Kupchan, 2001).

۳-۳. تغییر و تحول نظم اقتصادی جهانی

اهمیت یافتن اقتصاد و قدرت اقتصادی، مستقل از قدرت نظامی، به شکل‌گیری بعد اقتصاد سیاسی بین الملل در سیاست جهان شده است. بعد اقتصاد سیاسی بین الملل دارای نظم و نسق خاص خود است. در اقتصاد سیاسی بین الملل، مسائل و موضوعات اقتصادی به موازات امنیت و سیاست بین الملل طرح و برجسته می‌گردد. این حوزه موضوعی، این موضوعات را دربرمی‌گیرد: روابط تجاری و مالی کشورها؛ نهادها و سازمان های بین المللی مانند بانک جهانی، صندوق بین المللی پول، و سازمان جهانی تجارت؛ روابط شمال و جنوب؛ پیامدهای فقر، توسعه نیافتگی، قحطی، و خشک‌سالی در سطح جهانی؛ وابستگی اقتصادی؛ بحران بدهی‌ها؛ کمک‌های خارجی؛ انتقال فناوری؛ بحران‌های زیست‌محیطی؛ و ارتباطات اقتصادی-تجاری بین‌المللی (Frieden and Lake, 2003; Frieden and Martin, 2003).

نظم اقتصادی جهانی، یک ترتیبی از واحدها در حکمرانی جهانی امور اقتصادی است. بنابریک تعریف ساختاری، نظم اقتصادی جهانی به چگونگی توزیع قدرت و قابلیت‌های اقتصادی در بین واحدها، با هدف مدیریت موضوعات و مسائل اقتصادی و تجاری میان واحدها اطلاق می‌شود (Feng and He, 2020:14) . برپایه رکن هنجاری، نظم اقتصادی جهانی عبارت است از هنجارها و نهادهای مرتبط با

امور اقتصادی اعضاء، و مدیریت منازعه و رقابت اقتصادی بین آن‌ها با هدف مدیریت موضوعات و مسائل اقتصادی و تجاری میان واحدها. در چهارچوب تلقی جامع، نظم اقتصادی جهانی را به این صورت می‌توان تعریف کرد: یک الگو و ترتیب هنجاری و نهادی هدف‌مند، مبتنی بر گفتمان‌ها و روایت‌های مشخص اقتصادی، میان بازیگران جهانی، اعم از دولتی و غیردولتی، که بر تبادلات و مبادلات اقتصادی قدرت‌بنیادِ آن‌ها حکم‌فرماست.

برمبنای تعریف جامع از نظم اقتصادی جهانی، اجزاء سه‌گانه آن را این‌گونه می‌توان توصیف کرد: اقتصاد بازار، و تجارت آزاد دوهنجار مقوم نظم اقتصادی جهانی هستند. از نظر ساختاری، نظم اقتصادی جهانی چندقطبی است که آمریکا، چین، اروپا، و ژاپن قطب‌های تشکیل‌دهنده آن هستند. وجه نهادی و قواعدِ نظم اقتصادی جهانی متضمن نقش‌آفرینی سازمان جهانی تجارت، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، و موافقتنامه‌های دو و چندجانبه تجارت آزاد می‌باشد. بنابراین، تغییر و تحول نظم اقتصادی جهانی معلول تغییر و تحول یکی از ارکان سه‌گانه یا همگی آن‌هاست. تغییر یکی از سه رکن و جزء هنجارها، نهادها، و توزیع قدرت اقتصادی، تغییر جزئی نظم اقتصادی جهانی را به‌بار می‌آورد. تغییر توأمان و همزمان هرسه رکن و عنصر مقوم نظم اقتصادی جهانی، به‌معنای تغییر کلی و ماهوی آن است. در این صورت نظم اقتصادی جهانی مستقر فرو پاشیده و نظم نوینی جایگزین آن می‌شود.

۴. تغییر و تحول چندبعدی نظم جهانی

تغییر و تحول چندبعدی نظم جهانی، براین پیش‌فرض و باور استوار است که نظم جهانی ماهیتی مرکب، چندوجهی و چندبعدی دارد. به‌گونه‌ای که، تغییر و تحول نظم جهانی به‌معنای تغییر همه ابعاد و ارکان و همه‌جانبه آن است. ازاین‌رو، هستی‌شناسی تغییر و تحول نظم جهانی مستلزم شناخت ماهیت چندگانه، مرکب و چندبعدی نظم جهانی است. به نظر بعضی از نظریه‌پردازان، نظم جهانی چندبعدیِ حاصل از ترکیب نظم‌های امنیتی، سیاسی، و اقتصادی، بی‌قطبی[1] است (Nye, 2004; Haass, 2008; Avant et al., 2010; Hale and Held, 2011; Khanna, 2011). بی‌قطبیت[2] برحسب تعدد و تکثر بازیگران و پراکندگی قدرت تعریف می‌شود. در نظم بی‌قطبی، انواع قدرت در بین بازیگران ملی، فوق‌ملی، و فراملی به‌گونه‌ای پخش شده است که هیچ‌یک از کشورها تمرکز و تسلط کامل و همه‌جانبه بر آن ندارد. از میان قدرت‌های بزرگ نیز تنها کنشگرانی از توانایی لازم برای تأثیرگذاری بر روابط قدرت برخوردارند که قادرند با

[1] Apolar
[2] Apolarity

بازیگران غیردولتی هم‌افزایی قدرت داشته باشند (Hurrell, 2018; Marchetti and Fabbrini, 2017: 2-4; Marchetti, 2017: 47).

نظم بی‌قطبی، مبتنی بر «پراکندگی عام قدرت»[1] در عرصه جهانی است. پخش قدرت در سطح جهان بین قدرت‌های نوپدید، قدرت‌های منطقه‌ای، بازیگران غیردولتی و گروه‌های فراملی در اثر افول نسبی قدرت هژمون و تنزل جایگاه آن از یک‌سو، و «فراز بقیه»[2] کشورها از سوی‌دیگر، آن را از سایرِ ا نواع نظم جهانی متمایز می‌سازد. پراکندگی ارجحیت‌ها و اولویت‌های جهانی، فراتر از هژمون و قدرت-های بزرگ، وجه تمایزبخش دیگر این گونه از نظم جهانی است. ویژگی هویت‌بخش دیگر این نظم جهانی، پراکندگی ایده‌ها، انگاره‌ها، ارزش‌ها، و هنجارها فراتر از ارزش‌های هژمون و قدرت‌های بزرگ می‌باشد. در این نظم، کسب و کنترل قدرت همه‌جانبه و تملک و تسلط بر همه منابع قدرت توسط یک، دو یا تعداد معدودی از کشورها عملاً ناممکن است. برخی این شیوه‌ی توزیع قدرت و نظم جهانی را بی-قطبیت یا نا-قطبیت[3] می‌نامند.

بعضی دیگر، به‌جای نظم جهانی بی‌قطب، از اصطلاح چندگانه مرکب[4] استفاده می‌کنند (Acharya et al., 2023: 2339-2365) . نظم جهانی چندگانه مرکب ، برحسب تکثر و درهم تنیدگی کارگزاری‌هایِ متعامل و همبود دولتی، غیردولتی و پساانسانی؛ پراکندگی قدرت؛ و تعدد نظم سازان و ناظمان تعریف می‌شود. مهم‌ترین ویژگی‌های تعریف‌کننده نظم جهانی چندگانه مرکب عبارتند از: ۱) نبود هژمونی یک کشور واحد، به‌رغم استمرار نابرابری‌ها و سلسله مراتب قدرت در عرصه جهانی؛ ۲) تکثر و تکثیر بازیگران مؤثر در روابط بین‌الملل. برخلاف نظم چندقطبی، این بازیگران، تنها به قدرت‌های بزرگ محدود و منحصر نمی‌شود؛ بلکه نهادها و سازمان‌های جهانی و منطقه‌ای، شرکت‌های چندملیتی، جنبش-های اجتماعی، بازیگران غیردولتی (مانند شبکه‌های خلافکار و جنایتکار)، و خود مردم نیز را دربرمی‌گیرد که حاکمیت ملی و ثبات بین‌المللی را به چالش می‌کشند؛ ۳) یک الگوی عام‌تر و وسیع‌تر از وابستگی متقابل در تجارت، شبکه‌های تولید، زنجیره‌های عرضه و ارزش، سرمایه گذاری، چالش‌های مشترک زیست‌محیطی و سایر چالش‌های فراملی؛ ۴) یک ساختارِحکمرانی جهانی تکثربخشِ پویا به‌همراه یک ساختار حکمرانی چندسطحی در حال ظهور که لایه‌های جهانی، منطقه‌ای، ملی، فروملی، و فراملی را

[1] The general power diffusion
[2] The rise of the rest
[3] None-polarity
[4] Multiplex

درهم می‌آمیزد؛ هریک از این لایه‌ها، نهادهای رسمی و غیررسمی، شبکه‌ها، و ساختارهای دورگه‌ی خاص خود دارند؛ ۵) یک جهان متنوع و متکثر فرهنگی، ایدئولوژیک، و سیاسی که مسیرها و خط-سیرهایِ مختلفی را برای رسیدن به ثبات، صلح، و رفاه و پیشرفت فراهم می‌سازد (Acharya et al., 2023: 2341).

بری بوزان برای توصیف نظم چندبعدی، مفهوم تکثرگرایی عمیق[1] را به‌کار می‌برد(Buzan, 2023: 29-52). تکثرگرایی عمیق، یک ساختار نظم جهانی است که برحسب جامعه جهانی تعریف می‌شود. تکثرگرایی عمیق، یک نظم یا جامعه جهانی با ظرفیت تعامل بالا و وابستگی متقابل شدید است که در آن، قدرت، ثروت، و اقتدار فرهنگی و سیاسی به‌صورت پراکنده توزیع شده است. جامعه/نظم جهانی نیز مجموعه‌ای از نهادهاست که بر تعاملات بین‌دولتی، فراملی، و بین‌انسانی حاکم است. تکثرگرایی، به‌معنای ترجیح و تقدم واحدهای نظم بین‌دولتی و بهادادن به کشورهای دارای حاکمیت است. عمیق نیز به‌معنای پراکندگی قدرت، ثروت، اقتدار فرهنگی و سیاسی است (Buzan, 2023: 29-30).

«جهان چند-نظمی»[2]، اصطلاح دیگری است که گاهی به‌جای مفهوم نظم چندبعدی استفاده می‌شود. در اثر تحولات فناوری، اقتصادی، نظامی، و انگاره‌ای، میزان تعیین‌کنندگی قطب‌های قدرت در نظم جهانی کاهش ولی نقش کشورهای غیرقطب و مناطق افزایش می‌یابد. بنابراین، ممکن است در یک نظام بین-الملل واحد، چند نوع نظم مختلف هم‌زیستی مسالمت‌آمیز داشته باشند. به‌گونه‌ای که، به‌جای جهان چند-قطبی، «جهان چند-نظمی» مبنی بر نظم بین‌المللی تکثرگرا وجود داشته باشد (Græger et al., 2022:13-14; Flockhart, 2016). باید توجه داشت که هر قدرت بزرگی، لزوماً قطب قدرت نیست. ازاین‌رو، بی‌قطبیت به‌معنای آن است که هیچ‌یک از قدرت‌های بزرگ، قطب قدرت در نظام بین‌الملل نیستند که لازمه قطبیت است.

نظم چندگانه‌قطبی، مفهوم دیگری است که می‌توان برای توصیف نظم جهانی چندضلعی به‌کار برد. نظم چندگانه‌قطبی، به‌طور همزمان و توأمان تک‌قطبی، دوقطبی، چندقطبی و بی‌قطبی است[3]. این نظم پیچیده و چندلایه، سنتزی از همه نظم‌های چهارگانه است ولی مشابه هیچیک از آن‌ها نیست (Bunde, et al., 2025: 13-32). تغییر و تحول این نظم جهانی نیز پیچیده، چندگانه و چندلایه است. به‌گونه‌ای که با تغییر

[1] Deep Pluralism
[2] Multi-order World
[3] Uni-, Bi-, Multi-, Nonpolarity

یکی از اضلاع آن دستخوش تغییر ماهوی نمی شود. برای نمونه، اگر دوقطبیت در این نظم جهانی تضعیف شود در مقابل چندقطبیت تقویت می‌شود.

نتیجه‌گیری

در مورد هستی‌شناسی به‌معنای چیستی تغییر و تحول نظم جهانی اتفاق نظر وجود ندارد. رهیافت‌های نظری مختلف، دیدگاه‌های متفاوتی دارند و عوامل مختلفی را مورد تأکید و تحلیل قرار می‌دهند. از منظر نوواقع‌گرایی، نظم جهانی که ماهیتی قدرت‌بنیان دارد، در صورتی تغییر می‌کند که توزیع قدرت و قطبیت در سطح بین‌المللی دستخوش تغییر و تحول شود. برای نمونه، با فروپاشی شوروی، به‌عنوان یک قطب قدرت، ساختار و ماهیت نظم جهانی دوقطبی دگرگون گردید. برپایه نهادگرایی نولیبرال، که نظم جهانی را قاعده‌بنیان می‌داند، تغییر و تحول نظم جهانی، تنها به تغییر ساختار و قطبیت آن محدود و منحصر نمی‌شود. تغییر نهادها و قواعد و هم‌چنین ماهیت واحدهای تشکیل‌دهنده نظم جهانی، آن را دچار تغییر و تحول می‌کند. به‌طوری که وابستگی متقابل واحدها، جهانی شدن و گسترش لیبرال دموکراسی در سطح واحدها، باعث تغییر نظم جهانی می‌شوند. چون نولیبرالیسم اگرچه ساختار را به‌صورت مادی و برحسب توزیع توانایی‌های مادی در بین واحدها تعریف می‌کند ولی برای آن بُعد نهادی نیز قائل است. مکتب انگلیس، در چهارچوب نظم جهانی هنجاربنیان، تغییر و تحول نظم جهانی را تابعی از دگرگونی و دگردیسی هنجارها و نهادهای اولیه و بنیادین آن قلمداد می‌کند. سازه‌انگاری نیز برهمین مبنا، چون ماهیتِ ساختار نظم جهانی را غیرمادی می‌داند و آن را برحسب توزیع ایده‌ها و انگاره‌ها تعریف می‌کند، مهم‌ترین عامل تغییر و تحول نظم جهانی را دگرگونی و دگردیسی ایده‌ها و انگاره‌های بیناذهنی مشترک واحدها می‌پندارد. نظم جهانی و قطبیت به‌صورت یک شیء، خارج از تعامل واحدها وجود ندارد؛ نظم جهانی آن چیزی است که واحدها به صورت بیناذهنی درک و فهم می‌کنند. ازاین‌رو، تغییر درک و فهم واحدها از معنا و مفهوم نظم جهانی موجب تغییر آن می‌شود. به ویژه آن که نظم جهانی ماهیت فرهنگی، انگاره‌ای، و هنجاری دارد.

این اختلاف نظرها، ناشی از تعریف متفاوت نظم جهانی در این نظریه‌هاست. هریک ازاین نظریه‌ها، نظم را به‌صورت مختلفی تعریف می‌کند. طبعاً براساس تعریف‌های مختلف از نظم جهانی، تغییر و تحول آن نیز به‌گونه‌ی متفاوتی تصور و تلقی می‌گردد. چون، چیستی و چگونگی تعریف و تبیین تغییر وتحول نظم جهانی بستگی تام و تمام به مفهوم‌بندی و تعریف آن دارد. برمبنای تعریف نظم جهانی برحسب توزیع قدرت مادی، تغییر و تحول ساختار مادی و قطبیت آن باعث تغییر نظم می‌شود. اگر

نظم جهانی به‌صـــورت قواعد و نهادهای حاکم و رایج در نظام بین‌الملل تعریف شـــود، تغییر نظم نیز تابعی از تغییر آن‌هاســت. هم‌چنین اگر نظم جهانی به‌مثابه هنجارها و ایده‌ها تعریف گردد تغییرآن‌ها نیز نظم را دگرگون می‌سـازد. سـرانجام، در صـورتی که نظم جهانی چندرکنی و چندبعدی باشـد، تغییر و تحول آن برحسب تغییر یک، دو، سه یا همه ارکان و ابعاد آن تعریف می‌شود.

باتوجه به ماهیت چندرکنی و چندبعدی نظم جهانی، تغییر و تحول آن نیز این گونه تعریف می‌شـــود: *فرآیند تغییر و تحول همه ارکان و بنیادهای هنجاری، نهادی، ســـاختاری، و کارگزاریِ نظم جهانی مستقر در ابعاد امنیتی، سیاسی، و اقتصادی، یا بعضی از ارکان و ابعاد آن*. برمبنای این تعریف، دو نوع تغییر و تحول کلی و جزئیِ نظم جهانی قابل تصـــور و تحقق اســـت. تغییر و تحول کلی نظم جهانی، همه‌جانبه و بنیادین اسـت. این نوع تغییر دراثر تغییر همه عناصـر، اجزاء، و ارکان چهارگانه سـاختاری، نهادی هنجاری، و کارگزاری؛ و هم‌چنین تغییر ابعاد سـه‌گانه امنیتی، سـیاسـی و اقتصـادی نظم جهانی موجود رخ می‌دهد. تغییر جزئی، درصورت تغییر بعضی از ارکان در برخی از ابعاد نظم جهانی حاصل می‌شـود. شـدت و سـرعتِ تغییر نظم جهانی، اعم از کلی و جزئی، متفاوت اسـت. نظم جهانی ممکن است به‌صورت فوری و فاحش و انقلابی دچار فروپاشی شود؛ مانند پایان نظام دوقطبی دراثر فروپاشی شـــوروی. اما معمولاً و غالباً نظم جهانی به‌طور تدریجی و تکاملی دســـتخوش دگردیســـی و تحول می‌گردد.

بنابراین، چون نظم جهانی معلول و محصول چگونگی توزیع قدرت؛ منافع، اصول، قواعد، و نهادها، میثاق‌ها؛ ایده‌ها، هنجارها، ارزش‌های بیناذهنی و فهم و دانش مشترک است، در اثرتغییرآن‌ها دستخوش تغییر و تحول می‌شود. بی‌تردید تغییر ارکان چهارگانه هر یک می‌تواند در سطوح و درجات مختلفی باعث تغییر و تحول در نظم جهانی شود. با تغییر ماهیت واحدها، هنجارها، ساختار، و نهادها و قواعد، نظم جهانی نیز تغییر خواهد کرد. بنابراین، رشد ملت‌گرایی افراطی و قوم‌گرایی؛ رشد و افزایش بازیگران غیردولتی؛ رشد و توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه؛ ظهور بازیگران دولتی قدرتمند جدید؛ توسعه فناوری؛ اشاعه سلاح‌های هسته‌ای؛ ظهور ایدئولوژی‌های افراطی و گفتمان‌های نوین؛ رشد و افزایش همکاری و همگرایی منطقه‌ای، از جمله عواملی هستند که باعث تغییر نظم جهانی می‌شوند.

به‌طور کلی می‌توان گفت در صورت تغییر و تحول در یکی از این موارد یا همه آن‌ها، نظم جهانی نیز دگرگون می‌گردد. اول، واحدهای عمده نظم جهانی برای حکمرانی جهانی و بازیگری بین‌المللی؛ دوم، اهداف و آماج سیاست خارجی کشورها و بازیگران جهانی که در تعامل و رابطه با یکدیگر آن را پی‌گیری

می‌کنند؛ سوم، ماهیت، عناصر و ابزار قدرت و گفتمان‌های قدرت حاکم بر روابط بین‌الملل؛ چهارم، ایده‌ها و انگاره‌های بنیاذهنی که بازیگران بین‌المللی در آن شریک هستند؛ پنجم، قواعد رفتاری که بازیگران بین‌المللی در چارچوب آن به تعامل می‌پردازند؛ ششم، الگوهای تعامل رایج بین بازیگران بین‌المللی.

Reference

Abrahamson, Hans. (2003). *Understanding World Order and Structural Change: Poverty, Conflict and the Global Arena,* New York: Palgrave Macmillan.

Acharya, Amitav, Stevadeordal, Antoni and Goodman, Louis (2023) Multipolar or multiplex? Interaction capacity, global cooperation and world order, *International Affairs*, 99(6), 2339–2365; doi: 10.1093/ia/iiad242.

Alagappa, Muthiah. (2003). "The Study of International Order: An Analytical Framework," in Muthiah Alagappa, ed. Stanford: Stanford University Press: 33–69.

Alker, Hayward R., Amin, Tahir, Biersteker, Thomas J., and Inoguchi, Takashi. (2001). *Twelve World Order Debates Which Have Made Our Days,* available at: http// isanet. Cit. Arizona. Edu/archive/world order. html.

Avant, D. D., Finnemore, M., and Sell, S. K. eds. (2010). *Who Governs the Globe?* Cambridge: Cambridge University Press.

Bajpai, Kanti and Laksmana, Evan A. (2023). Asian conceptions of international order: what Asia wants, *International Affairs,* 99(4). https://doi.org/10.1093/ia/iiad165.

Bigdeli, Mohammad Reza, Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal, Barzegar, Kayha, and Chegenizadeh, Gholamali. (2023). Decline of the liberal international order from the perspective of the theoretical approaches of the School of liberalism, *Journal of Political Knowledge*, 19(2), 349-374. [In Persian]

Brands, Hal and Gavin, Francis J. (2020). *Covid-19 and World Order: The future of conflict, competition, and cooperation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press

Bueger, Christian, Hofius, Maren and Edwards, Scott (2024) Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis, *Global Studies Quarterly*, 4(1), March, ksad079, https://doi.org/10.1093/isagsq/ksad079

Bull, Hedley. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics,* London: Macmillan.

Bunde, Tobias, Eisentraut, Sophie and Schütte, Leonard, eds. (2025). *Multipolarization: Munich Security Report 2025*, Munich: Munich Security Conference.

Burles R. (2023). Globalizing the international: Bull's metaphysics of order. *International Theory*, 15(2). doi:10.1017/S1752971922000148.

Buzan, Barry. (2014). An Introduction to The English School International Relations, Cambridge: Polity Press.

Buzan, Barry. (2023). 'Deep Pluralism as the Emerging Structure of Global Society', in Feng, Zhang. (ed.), *Pluralism and World Order: Theoretical Perspectives and Policy Challenges*, Singapore: Palgrave Macmillan.

Chegenizade, Gholamali and Teymouri, Hamed. (2024). Change in the international order from the perspective of realism: another attitude, *International Political Economy Studies*, 7(1), 1-25. [In Persian].
Cladi, Lorenzo. (2023). Polarity in International Relations: past, present, future, *International Affairs*, 99(2): 837–838, https://doi.org/10.1093/ia/iiad012.
Davies, Thomas. (2024). World Order Transformation from the Grassroots: Global South Social Movements and the Transcendence of Established Approaches to International Change, International Political Sociology, Volume 18, Issue 1, March , olad023, https://doi.org/10.1093/ips/olad023.
Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal and Reza Zabihi. (2024). Iran and the New World Order; Challenges and opportunities, Foreign Relations Quarterly, 16(1), 1-26. [In Persian].
Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal. (2014). Theories of Regional Integration and International Regimes, Tehran, Mokhatab Publication. [In Persian].
Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal. (2022). Principles and Fundamental of International Relations, Tehran, Samt Publication. [In Persian].
Doyle, Michael. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, *Philosophy and Public Affairs*, 12(3), Summer.
Doyle, Michael. (1986). Liberalism and World Politics, *The American Political Science Review,* 80(4): 1151-1169.
Dutkiewicz, Piotr, Casier, Tom and Scholte, Jan Aart. (eds.). (2021). *Hegemony and world order: reimagining power in global politics,* London and New York: Routledge.
Ehrhardt, Andrew. (2023). The philosophical aspect of world order, *International Affairs*, 99(4). https://doi.org/10.1093/ia/iiad117.
Esmaeili Ardakani, Ali and Mirmohammadi, Mehdi. (2023). Iran and the New International Order in the Light of the Triple Strategies of Shaping, Opposing, and Complying, *Research Letter of Political Science*, 18(2): 7-40.
Fabbrini, Sergio and Marchetti, Raffaele. (eds.). (2017) *Still a Western World?: Continuity and change in global order,* London and New York: Routledge.
Falk, Richard. (2024). World Order, *The Princeton Encyclopedia of Self-Determination*, https://pesd.princeton.edu/node/696.
Feng, Huiyun and He, Kai. eds., (2020). *China's Challenges and International Order .: Beyond "Thucydides's Trap."* Ann Arbor: University of Michigan Press.
Feng, Zhang. (ed.) (2023). *Pluralism and World Order: Theoretical Perspectives and Policy Challenges*, Singapore: Palgrave Macmillan.
Flockhart, T. (2016). The coming multi-order world. *Contemporary Security Policy*, 37 (1), 3–30.
Frieden, Jeffry and Lake, David, eds. (2003). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth,* London and New York: Routledge.
Frieden, Jeffry and Martin, Lisa. (2003). *International Political Economy: Global and Domestic Interactions,* in Katznelson, Ira and Milner, Helen, eds., Political Science: The State of Discipline, New York: W.W.Norton.
Gilpin, Robert G. (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
Gilpin, Robert. (1981), *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press.
Goh, Evelyn. (2013). *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in Post-Cold War East Asia,* Oxford: Oxford University Press.

Græger, Nina, Heurlin, Bertel, Wæver, Ole and Wivel, Anders (eds.). (2022). *Polarity in International Relations: Past, Present, Future,* Switzerland: Palgrave Macmillan.
Grieco, J. M. (2007). Structural realism and the problem of polarity and war. In F. Berenskoetter & M. J. Williams (Eds.), *Power in world politics,* London and New York: Routledge: 64–82 .
Guzzini, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations, *European Journal of International Relations*, 6(2). https://doi.org/10.1177/1354066100006002001.
Haass, R. N. (2008) The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance, *Foreign Affairs*, 87(3): 44–56.
Hale, T. and Held, D. eds. (2011). *Handbook of Transnational Governance: New Institutions and Innovations*, Cambridge: Polity.
Hall, John A., 1996, International Orders, Cambridge: Polity.
He, Kai & Feng, Huiyun. (2020). Introduction: Rethinking China and international order: A conceptual analysis. In H. Feng, & K. He, eds., China's Challenges and International Order Transition: Beyond "Thucydides's Trap." Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 1–24.
He, Kai and Feng, Huiyun. (2023). *After Hedging: Hard Choices for the Indo-Pacific States Between the United States and China*, Cambridge: Cambridge University Press.
Hoffman, Stanley. (1987). *Is There an International Order? Janus and Minerva: Essays in the Theory and Practice of International Politics*, Boulder CO: Westview Press.
Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, NY: Simon and Schuster.
Hurrell A. (2018). Beyond the BRICS: Power, Pluralism, and the Future of Global Order. *Ethics & International Affairs*.;32(1):89-101. doi:10.1017/S0892679418000126.
Hurrell, A. (2007). *On Global Order: Power, Values and the Constitution of International Society,* Oxford: Oxford University Press.
Hurrell, A. (2021). Hedley Bull and the idea of order in international society. In Cornelia Navari (ed.), *International society: The English school* (pp. 31–44). Palgrave Macmillan.
Ikenberry, G. John, (2018). 'The end of liberal international order?', *International Affairs,*(94) 1, https://doi.org/10.1093/ia/iix241. See also
Ikenberry, G. John. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
Ikenberry, G. John. (2014). *Power, Order, and Change in World Politics* Cambridge: Cambridge University Press.
Keene, Edward. (2004). *Beyond the Anarchical Society Grotius, Colonialism and Order in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
Keohane, Robert and Nye, Joseph (1987), Power and Interdependence Revisited, *International Organization,* 41.
Keohane, Robert. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
Keohane, Robert. (1988). International Institutions: Two Approaches, *International Studies Quarterly*, (32)4. https://doi.org/10.2307/2600589.
Keohane, Robert. and Nye, Joseph. (1977). *Power and Interdependence*, Boston, MA: Little, Brown.
Khanna, P. (2011). *How to Run the World: Charting a Course to the Next Renaissance*, New York: Random House.

Khodakhah Azar Somayeh, Mousavi Shafaee, Seyed Masoud, Tajik, Mohammad Reza, and Eslami, Mohsen. (2022). Genealogy of the Liberal World Order: Analyzing the trajectory of power, World Politics, 11(4): 221-258.

Khong, Yuen Foong. (2001). Negotiating "order" during power transitions. In Kupchan, Charles A. (ed.). (2001). *Power in transition: The peaceful change of international order*, Tokyo: United Nations University Press.

Kissinger, Henry. (2014). *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, London: Allen Lane.

Knudsen, Tonny Brems and Navari, Cornelia, eds. (2019). *International Organization in the Anarchical Society: The Institutional Structure of World Order*, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Knudsen, Tonny Brems and Navari, Cornelia, eds. (2022). *Power Transition in the Anarchical Society: Rising Powers, Institutional Change and the New World Order*, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Kupchan, Charles A. (ed.). (2001). *Power in transition: The peaceful change of international order*, Tokyo: United Nations University Press.

Lascurettes, Kyle M. and Poznansky, Michael. (2021). International Order in Theory and Practice, *Oxford Research Encyclopedias,International Studies*,https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.673,Published online: 31 August 2021)

Lawson, George. (2020). The rise of modern international order. In John Baylis (editor), Steve Smith (editor), Patricia Owens (editor), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press.

Legro, J. W. (2005). *Rethinking the World: Great Power Strategies and International Order*, Ithaca: Cornell University Press.

Luard, Evan. (1988). *Conflict and Peace in the Modern International System: A Study of the Principles of International Order*, London: Macmillan.

Marchetti, Raffaele and Fabbrini, Sergio. (2017). "Introduction: The debate on global order in a changing world", in Sergio Fabbrini and Marchetti Raffaele (eds.), *Still a Western World?: Continuity and change in global order,* London and New York: Routledge.

Marchetti, Raffaele. (2017). "The role of ideas in global order", in Sergio Fabbrini and Marchetti Raffaele (eds.), *Still a Western World?: Continuity and change in global order,* London and New York: Routledge.

Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton.

Mearsheimer, J. J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5–49. https://doi.org/10.2307/2539078.

Mearsheimer, J. J. (2009). Reckless States and Realism, *International Relations*, 23(2), 241-256. https://doi.org/10.1177/0047117809104637.

Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to fail: The rise and fall of the liberal international order, *International Security*, 43(4), 7–50.

Mukherjee, Rohan. (2022). *Ascending Order: Rising Powers and the Politics of Status in International Institutions*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.

Organski, A. F. K. (1958). *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf.

Organski, A.F.K. and Kugler, J. (1980). *The War Ledger*, Chicago: University of Chicago Press.

Peters, Michael A.(2023). The emerging multipolar world order: A preliminary analysis, *Educational Philosophy and Theory*, 55(14):1653-1663, DOI:10.1080/00131857.2022.2151896.
Phillips, Andrew and Reus-Smit, Christian. (2020). *Culture and Order in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
Reus-Smit, C. (2004). *American Power and World Order.* Cambridge: Polity.
Shakleina, Tatiana. (2023). "The Global Order in the Twenty-First Century: Consolidating Polycentricity" in Baykov, Andrey and Shakleina, Tatiana, *Polycentric World Order in the Making,* Singapore: Palgrave Macmillan.
Soleimani Pourlak, Fatemeh. (2024). The Changes and Continuities in The International Order and Implications for Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, *Political and International Approaches*, 16 (4), 96-120. [In Persian].
Wæver, Ole. (2022). Polarity Is What Power Does When It Becomes Structure. In Græger, Nina, Heurlin, Bertel, Wæver, Ole and Wivel, Anders (eds.), *Polarity in International Relations: Past, Present, Future,* Switzerland: Palgrave Macmillan.
Waltz, Kenneth N. (2000). Structural Realism After the Cold War, *International Security*, 25(1), Summer.
Waltz, Kenneth, (1979) *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
Wendt, A. (2003). Why a World State is Inevitable. *European Journal of International Relations*, 9(4), 491-542. https://doi.org/10.1177/135406610394001.
Wendt, Alexander. (1992). Anarchy is What State make of it: The Social Construction of Power Politics, *International Organization*, 46 (2).
Wendt, Alexander. (1994). Collective Identity Formation and the International State, *American Political Science Review*, 88(2).
Wendt, Alexander. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.